

יחסי הגומלין בין מחויבות לעבודה ולמשפחה בקרב מורות בבתי

ספר על יסודיים בחברה הערבית בישראל

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מאת

רודיינה בדיר

בית הספר לחינוך

הוגש לסנט של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

החברה הערבית בישראל עוברת תמורות כלכליות, חברתיות ותרבותיות שהנשים נוטלות בהן חלק שאי אפשר להתעלם ממנו. נשים ערביות רוכשות השכלה ומקצוע ומשתלבות במערכת ההשכלה ובשוק העבודה, ובניגוד למסורת אחיותיהן בעבר, הן נוטות כיום יותר ויותר לעמוד על דעתן בכל הנוגע לדרכן בחיים, ומובילות שינוי הדרגתי ומתון (הרצוג ובדר-עארף, 2000; Herzog, 1998).

דרכן אינה קלה. החברה בה הן חיות רואה את האישה כמחויבת כל כולה לביתה, קרי משפחתה המורחבת והגרעינית, כלומר בעלה וילדיה. המחקר הנוכחי בוחן את הקשרים בין המחויבות למשפחה ובין המחויבות לעבודה בקרב מורות ערביות המלמדות בבתי ספר על יסודיים בחברה הערבית. קשרים אלו נבדקים על רקע החלת הרפורמה "עוז לתמורה", לצד שינויים פדגוגיים נוספים וגידול בעומס העבודה המוטל על המורים.

במהלכו סוקר המחקר ספרות העוסקת במאפייני החברה הערבית ובתמורות הניכרות בה, המלוות בתהליכים דואליים של קונפליקט בין ערכים מסורתיים וערכים ליברליים. ספרות זו כוללת מחקרים המתמקדים במחויבות למשפחה ולעבודה והקונפליקט שביניהם, העומס שהקונפליקט גורם לו ובעקבותיו תחושת הלחץ, והשפעות העומס והלחץ על תפקוד האמהות העובדות, הן בבית והן במקום העבודה. נדונים גם מחקרים הקושרים בין רפורמות בחינוך וסגנון ניהול ובין עומס ותחושת לחץ בעבודה. בעקבות סקירת הספרות עולה שאלת מחקר המתייחסת לגורמים המאיצים והממתנים קונפליקטים בין מחויבות למשפחה ולעבודה בקרב אמהות מורות בחברה הערבית בישראל.

המחקר מציע מודל תאורטי משוער המסביר את המחויבות לעבודה בקרב מורות בבתי הספר העל יסודיים בחברה הערבית ואת המחויבות למשפחה, הקונפליקטים הכרוכים במחויבות כפולה זו והשלכותיהם על תפקוד האם המורה בעבודה ובמשפחה. במודל משולבים רכיבים הממתנים ומעצימים את הקונפליקט, ובהם מידת התמיכה שמעניק הבעל לאשתו המורה, מאפייני העומס והלחץ הבית ספרי וסגנון הניהול הבית ספרי. מודל זה נבחן בקרב שתי קבוצות מורות, כאלו העובדות במסגרת הרפורמה "עוז לתמורה" וכאלו שלא הצטרפו אליה. כמשתני בקרה נבדקו המשתנים הסוציו-דמוגרפיים הבאים: גיל, מספר ילדים, מצב משפחתי ומידת דתיות, ונבדקו גורמים התעסוקתיים הבאים: השכלה, ותק והיקף משרה.

שיטה: המחקר נערך במחוזות חיפה, צפון, דרום, ירושלים והמרכז, בקרב מורות בבתי ספר תיכוניים בחברה הערבית. כמו כן כלל המדגם ייצוג ביחס תואם למספר המועסקים בכל תכנית, כלומר 50% מהמורות המשתתפות במחקר לוקחות חלק ברפורמה "עוז לתמורה" ו-50% מהן אינן משתתפות ברפורמה זו.

המשתתפות במחקר ענו על שאלונים הבודקים היבטים אחדים בעבודה (התנהגות אזרחית OCB, והתנהגויות לא נאותות OMB), מחויבות ותפקוד במשפחה (ייחוס חשיבות לתפקידי חיים, קונפליקט משפחה-עבודה, תמיכה וגמישות, חלוקת תפקידים במשפחה), לחץ בעבודה בקרב מורות וסגנון ניהול.

השאלונים הועברו בצירוף מכתב הסבר למורות המלמדות בבתי ספר אשר הסכימו להשתתף במחקר, והן ענו עליהם בזמן הפרטי ללא הגבלת זמן.

ממצאים: המודל בכללותו אושש והוא תורם להסבר גורמים מאיצים וממתנים ביחסי הגומלין הקונפליקטואליים בין המחויבות למשפחה ולעבודה.

ניכרים קשרי גומלין בין התפקוד בעבודה והתפקוד במשפחה והם מוסברים באמצעות מגוון גורמים ובהם יחוס חשיבות לתפקיד, תמיכת הבעל ומנהל בית הספר, עומס העבודה והלחץ הנגרם בגינה, סגנון הניהול של מנהל בית הספר והשתתפות המורה ברפורמה "עוז לתמורה". קשרי הגומלין בין המחויבות למשפחה ולעבודה הם בעלי זיקה גם לגורמים סוציו-דמוגרפיים ולגורמים תעסוקתיים.

מחויבות גבוהה לעבודה ועומס בה מתבטאים בירידה במדד המעורבות החברתית של האם המורה בחיי היום-יום במשפחה. חשיבותו של מדד זה טמונה בקביעת מעמדו של הפרט בחברה והוא נחשב לגורם ממתן או מעצים של הקונפליקט. בהקבלה, מורות המשקיעות זמן רב במשפחה ובמעורבות החברתית שלהן, משקיעות פחות בעבודתן, והדבר ניכר בצמצום ההתנהגות האזרחית שלהן. המורות הנוטלות חלק ברפורמה "עוז לתמורה" מצויות במצב עומס עבודה ותחושת לחץ מעיקים יותר מאשר אלו שאינן משתתפות ברפורמה זו.

יש גורמים המאיצים את קונפליקט התפקוד בבית ובעבודה ואחרים הממתנים אותו. בין הגורמים הממתנים במשפחה ניכרת התחשבות הבעל ועזרתו. בין הגורמים הממתנים בעבודה נכלל המנהל המגלה הבנה וסובלנות לאילוצים האישיים של המורה האם. בין הגורמים המאיצים את הקונפליקט מצויה רפורמת "עוז לתמורה" התורמת להגברת עומס העבודה ותחושת הלחץ בעבודה הנוצרת מכך. יש סגנונות ניהול מסוימים התורמים למיתון הקונפליקט ואחרים המעצימים אותו. התמונה הכוללת של הממצאים מראה שהמורות מצליחות לשמור על רמת תפקוד גבוהה במשפחה ומגלות מחויבות גבוהה למסגרת זו. במקביל הן שומרות על רמה גבוהה של תפקוד בעבודה ונמנעות מאיחורים ומהיעדרויות בהיקף חריג. יש להסיק מכאן שגורמים ממתני קונפליקט משפחה-עבודה פועלים, על פי רוב, בעוצמה רבה יותר מאשר גורמים מאיצים קונפליקט. אם נדמה היה שהשינוי התרבותי בחברה הערבית יגרום למשבר עמוק, בעיקר בתא המשפחתי, לאור שינוי מעמדה ותפקידה של האישה והקונפליקט עם התרבות הדתית והמסורתית, מתברר שהחברה צולחת שינוי זה היטב, לפחות מנקודת ראותן של המורות הערביות, המצויות במוקד התהליך.

תרומתו של המחקר הנוכחי היא תאורטית ויישומית כאחת. בהיבט התאורטי, הוא מציג ומבהיר תמונה מערכתית של גורמים המסבירים את הקונפליקט בין המשפחה והעבודה במשפחה הערבית על רקע התמורות התרבותיות העוברות על החברה הערבית בעידן של תמורות תרבותיות, חברתיות וכלכליות. בהיבט היישומי, הממצאים מצביעים על דרכים לאיזון בין כפל התפקידים של האם המורה, תוך קידום דיאלוג בין נשים לגברים והגברת שיתוף הפעולה והשוויון בתא המשפחתי הערבי.